

Considerații asupra dinamicii limbii române. Abaterile de la normă

Dimitria-Ileana CAMEN

Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava
camendimitria@yahoo.com

Abstract: Language is a set of rules, its use is susceptible to violations of these rules, and the mistakes made in this way are one of the possibilities for the evolution of language. Language mistakes are noticed not only by linguists, but also by other speakers. Finding the deviations provokes jokes, irony or disregard in the speakers, ways of sanctioning the one who is wrong.

Language error can be caused by insufficient knowledge of a language, speaker comfort or analogy. The importance of deviation, as an evolving aspect, varies from one language sector to another. In phonetics and grammar, especially in morphology, deviation is the main, predominant mode of evolution. The evolution of a certain linguistic fact depends on internal, linguistic factors, on the relationship between the different elements of the language at a given moment, and on external factors, on the history of the society in all its complexity, on the economic, cultural, political evolution.

In conclusion, literary language is not immutable and evolves, to a large extent, by accepting at some point, some deviations.

Keywords: *linguistics, norm, deviation, literary language, evolution.*

O descriere completă pentru a ilustra specificul fenomenului lingvistic într-o anumită etapă a dezvoltării lui impune nu numai recenzarea elementelor componente și a subordonării lor reciproce, ci, în același timp, și desprinderea, din raporturile dintre ele, a sensului de evoluție. Delimitarea direcțiilor de dezvoltare a limbii, la un moment dat, impune înțelegerea mecanismului extrem de complex al acestei dezvoltări, înțelegerea cauzelor și a factorilor de care depinde evoluția.

Limba, fiind un sistem, un ansamblu de sisteme de reguli, folosirea ei este susceptibilă de încălcări ale acestor reguli, iar greșelile la care se ajunge astfel constituie una dintre posibilitățile de evoluție a limbii.

Conceptul de *greșeală de limbă* este cunoscut încă din antichitate; lingvistica modernă, în special în cadrul preocupărilor de *cultivare a limbii*, utilizează frecvent termenul de *abatere*. Greșelile de limbă sunt observate nu numai de către lingviști, ci și de alți locutori. Constatarea abaterilor provoacă la vorbitori glumă, ironie sau desconsiderație, modalități de sancționare a celui care greșește.

Atitudinea specialiștilor față de abaterea lingvistică a fost diferită de-a lungul vremii. La început, când limba era privită ca un fenomen invariabil, discuțiile și cercetările lingvistice au avut, inevitabil, un specific tradiționalist, purist, combătând și sancționând tot ceea ce reprezenta o îndepărtare de la un *ideal* reprezentat fie printr-un aspect al unei limbi, de exemplu: *latina clasică în raport cu latina populară* sau printr-o anumită etapă de evoluție a unei limbi ori printr-o limbă, de exemplu, *limba latină pentru latiniștii români ai secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea*.

Această atitudine strict și limitat normativă, reacție a unei concepții statice despre limbă, s-a menținut până la *aparitia metodei comparativ-istorice*, care evidențiază dezvoltarea fenomenului lingvistic. Introducerea perspectivei istorice în lingvistică a avut drept consecință o transformare radicală a atitudinii față de abatere. Abaterea începe să fie privită ca sursă a oricărei modificări lingvistice. Noua atitudine este inclusă, în varianta sa extremă, în formularea lui H. Morf care consideră că: „întregul edificiu lingvistic se compune din foste greșeli de limbă” [Jordan 1943: 19].

Însă, deși în foarte multe situații schimbările din limbă, înnoirile lingvistice nu sunt decât foste abateri generalizate, nu se poate pune semnul identității între *abatere, greșeală și modificare a limbii, evoluție lingvistică*. O asemenea identitate ar fi absurdă, pe de o parte fiindcă nu orice greșeală se impune: istoria ilustrează că dintr-o imensitate de greșeli nu se păstrează și nu se extind decât relativ puține, iar pe de altă parte, pentru că nu întotdeauna o modificare lingvistică are la origine o greșeală.

Greșeala de limbă poate fi determinată de *cunoașterea insuficientă a unei limbi, de comoditatea vorbitorilor sau de analogie*.

Primul aspect invocat, *cunoașterea insuficientă a unei limbi*, intervine în situația în care o limbă dată este vorbită de către un străin sau este vorbită de către o persoană mai puțin cultivată. Erorile lingvistice de acest gen nu preocupă însă evoluția limbii, deoarece în majoritatea covârșitoare a situațiilor, nu au prea multe șanse de generalizare. Greșeala înfăptuită de un străin reprezintă adesea un motiv de glumă sau de ironie pentru locutorii limbii date, care rămân refractari față de greșeală. Extinderea abaterilor de acest fel impune ca un număr foarte mare de oameni să realizeze aceeași abatere, cum se întâlnește, de exemplu, în perioada de bilingvism. Deprinderea de a iodiza pe *e* la inițiala absolută (de exemplu: *ieste*) sau la început de silabă, care caracterizează limba română în cadrul limbilor romanice, este justificată ca o adaptare a pronunțării limbii romanice la sistemul de pronunțare slav, adaptare care este rezultatul bilingvismului slavo-român [Rosetti 1954: 20, 29].

Comoditatea, legea minimului efort, este un factor intern de abatere și ca atare de modificare lingvistică, mult mai important. Acest agent se manifestă foarte activ în fonetică și în vocabular. Spre exemplu, în fonetică, sub forma acomodării, asimilării etc., prefixul *des-* devine *dez-* prin asimilarea consoanei finale a prefixului la consoana inițială a temei.

Ex.: *dez-* (*rădăcina*) în raport cu *des-* (*face*).

În vorbirea actuală, întâlnim *elipse*. Astfel, se poate vorbi despre cineva că *nu are stare materială*, considerându-se superfluă afirmația: *bună*. Se pot elida și altfel de determinative. De exemplu, se întâmplă să se renunțe la obiectul direct. În vorbirea neliterară, întâlnim: *discuția de ieri mi-a cauzat pentru mi-a făcut rău, mi-a cauzat o neplăcere*.

Factorul cel mai important îl reprezintă însă analogia. Ea se referă la forma în care se manifestă legea generală de regularizare și de organizare tot mai coerentă a materialului lingvistic în cadrul sistemului unei limbi. Analogia se întâlnește destul de frecvent în gramatică, în special în morfologie, realizând tendința de simplificare și regularizare a sistemului de normalizare și *eliminare a excepțiilor, a faptelor aberante*. Prin analogie, verbul *a face*, care era verb neregulat în secolul al XVI-lea, când avea trei rădăcini: *fac, fec, făp (t)*, a devenit verb regulat, cu o singură rădăcină în tot cursul paradigmei, înlocuind formele moștenite de perfect (*feciu* etc.) și de participiu trecut (*fapt*) prin formele analogice *făcui, făcusem* etc., *făcut* [Rosetti 1946: 197].

Analogia se întâlnește în toate domeniile limbii și e cu atât mai productivă, cu cât elementul supus transformării are o frecvență mai mică. Paradigma cea mai neregulată o au termenii cel mai des utilizați. De exemplu, paradigma verbului *a fi* în diferite limbi.

O limbă evoluează nu numai prin transformări de sistem produse într-un singur plan, ci și prin diferențiere spațială și socială. Folosită în cadrul unei colectivități mari, ca modalitate de comunicare a unui popor sau a unei națiuni, limba se diferențiază și se stratifică în sisteme mai mult sau mai puțin diferite. Aceste sisteme pe care le putem numi pentru simplificarea prezentării *sisteme secundare*, sunt formele în care se realizează același sistem fundamental, ceea ce admite conservarea funcției comunicative nu numai în cadrul fiecărui sistem secundar, dar și de la un sistem la altul, în relațiile dintre diferitele colectivități în interiorul unui organism social unic (popor, națiune etc.). Ca alternative ale aceluiași sistem fundamental, aceste sisteme secundare nu sunt unități autonome și inaccesibile, ci, dimpotrivă, unități care interferează.

Diferitele sisteme secundare sunt rezultatul procesului de diversificare, aceasta se realizează în diferite etape, în plan orizontal – dezvoltându-se diferențierile regionale, creându-se graiurile, dialectele etc. – și în plan vertical, se diferențiază limbajele diverselor grupuri sociale: limba literară, limbajele tehnice, limba vorbită, argourile, jargoanele etc. Cele două serii de sisteme se suprapun și fuzionează, formând o rețea extrem de complicată, care formează viața lingvistică a comunității, a statului sau a poporului respectiv [Coteanu 1962: 357-358].

Complexitatea derivă din modul de utilizare, din procesul de funcționare a limbii, remarcându-se, acordându-i-se atenția cuvenită relativ târziu în lingvistică, iar stilistica concepută social și nu individual, rezultat al ultimelor decenii, evidențiază cu tot mai multă insistență și claritate diferențierile de grup social, profesional etc.

Formarea limbii literare aduce cu sine o extindere a noțiunii de abatere lingvistică. Limba literară în raport cu celelalte aspecte ale limbii este caracterizată prin existența *normelor*, care se deosebesc de regulile inerente oricărui sistem lingvistic prin faptul că se bazează pe o selectare a materialului lingvistic de care

dispune limba. În urma unui proces complex, de multe ori foarte îndelungat, normele limbii literare se obțin acceptând anumite elemente ale limbii date, dar excluzând, eliminându-le pe altele.

Normele limbii literare de azi exclud așa-numitele forme iotacizate ale unor verbe: *văz*, *crez*, *vin'*, deși unele dintre ele se mai întâlnesc în anumite regiuni. Folosirea lor este prin urmare, o incorectitudine.

Rigoarea normelor limbii literare transformă, deci, în abatere folosirea formelor, termenilor și construcțiilor populare sau regionale care nu au fost incluse în aceste norme. Aceeași acțiune restrictivă exercită normele limbii literare și asupra faptelor lingvistice proprii celorlalte variante sociale ale limbii. Incluziunea într-o exprimare literară a unor termeni argotici sau de jargon constituie, precum utilizarea unor cuvinte, forme sau construcții regionale, o abatere, o greșală, sancționată ca atare de limba literară.

Abatere din punctul de vedere al limbii literare reprezintă și încălcarea normelor prin introducerea elementelor familiare, de limbă vorbită.

O altă formă de incorectitudine derivă din proprietatea limbii literare de a fi diferențiată în stiluri, având fiecare, pe lângă un fond lingvistic comun, un număr de elemente specifice. Amestecul de stiluri, utilizarea în cadrul unui stil a elementelor altui stil reprezintă o abatere. De pildă, o exprimare de tipul: *având în vedere și luând în considerație faptele mai sus arătate, putem conchide că experiența a demonstrat ipoteza inițială*, este incorectă, întrucât într-o expunere științifică apare o construcție (*având în vedere și luând în considerație*²) specifică stilului administrativ, situație care dă exprimării un aspect ușor ridicol.

Formarea limbii literare (caracterizată tocmai prin rigoarea normelor sale) extinde, deci, foarte mult sfera conceptului de abatere, care, pe lângă greșelile propriu-zise, ajunge să cuprindă nerespectarea, într-un fel sau altul, a normelor proprii acestui aspect al limbii unice a întregului popor.

Deși principala trăsătură specifică a limbii literare o reprezintă existența și strictețea normelor, dar și tendința de a le apăra de orice încălcare a lor, limba literară nu este imuabilă și evoluează, în mare măsură, prin acceptarea la un moment dat, a unor abateri. Aspectul literar al limbii se dezvoltă prin modificarea normelor și prin împrumut. Contactul cu alte limbi face ca, uneori, o anumită limbă literară să se îmbogățească prin termeni și expresii noi, cum s-a întâmplat, de exemplu, la noi, în secolul al XIX-lea, sub influența limbii franceze sau în perioada actuală sub influența limbii engleze.

Schimbarea normelor, aspect intern de evoluție a limbii literare, se realizează nu numai prin acceptarea, deci asimilarea ca normale și corecte a unor foste abateri, ci și, cel puțin în anumite etape, prin modificarea raportului dintre normă și posibilitățile lingvistice pe fundamentul cărora ea se constituie. În faza de formare și de evoluție, norma se dezvoltă în sensul îndepărtării, în special în morfologie și în fonetică, a variantelor și a formelor sinonimice. Această

¹ Aceste forme erau acceptate de limba literară a secolului al XIX-lea și abundă la I. L. Caragiale.

² Menționăm că această construcție este și pleonastică.

transformare este ilustrată clar în evoluția limbii române literare. Sre exemplu, pentru verbul *a crede*, în secolul al XIX-lea, se admiteau două forme: *crez și cred*, azi fiind literară doar ultima formă.

Importanța abaterii, ca agent de evoluție, variază de la un sector al limbii la altul. În fonetică și în gramatică, în special în morfologie, abaterea reprezintă maniera principală, preponderentă a evoluției. Exemplele sunt foarte numeroase. Când au apărut formele analogice de perfect simplu *făcui, făcu*, ele desemnau greșeli, dar în câteva secole s-au impus fără excepție.

Abaterile lingvistice diferă nu numai ca domeniu și ca tip, dar și din punctul de vedere al răspândirii și al duratei, diferență care le așează în raporturi diferite față de fazele de evoluție ale limbii. Unele rămân simple greșeli ocazionale, întâmplătoare, izolate; altele, deși au o răspândire mai mare nu ajung să depășească o anumită categorie de locutori ori o anumită epocă. Structuri ca: *Fulgii zbor*, care extind omonimia dintre persoana I singular și persoana a III-a plural de la conj. a II-a, a III-a și a IV-a la verbele de conjugarea I, sunt folosite de Vasile Alecsandri și de alți scriitori din perioada sa, dar nu s-au transmis generațiilor următoare, iar limba literară de azi le ignoră.

Este foarte probabil să nu se extindă nici așa-numita lipsă a acordului de tipul: *ei vine*, care are la bază tot o schimbare morfologică oarecum contrară celei expuse mai sus³, în special în rândul locutorilor munteni. Alte greșeli însă, se generalizează în detrimentul formei sau a construcției corecte, mai vechi, a cărei folosire se reduce la vorbitorii unei anumite zone, la o anumită categorie socială ori profesională și care de multe ori cedează complet, dispărând cu timpul din limbă, cum s-a întâmplat cu forma *feciu*, eliminată de *făcui*.

Admiterea retrospectivă a unei limbi în perspectiva istoriei sale permite selectarea – prin sfera situației lingvistice din epocile ulterioare – a greșelilor care s-au impus de cele care au avut un caracter izolat, sporadic sau o existență efemeră. Se realizează chiar o distincție terminologică: pentru abaterile care s-au impus, deci au fost un element de evoluție a limbii, se utilizează termenul de *inovații*, lipsit de nuanța depreciativă din *greșeală* sau *abateri*.

Mult mai dificilă este însă previziunea evoluției ulterioare, discernerea, între elementele, oscilațiile și abaterile prezentului, a ceea ce se va impune și ce va dispărea în viitor. Această greutate face foarte anevoioasă și foarte riscantă activitatea celor care lucrează în domeniul așa-numitei *cultivări a limbii*. Sunt destul de numeroase situațiile în care indicațiile și recomandările făcute de diferiți oameni de cultură și chiar de lingviști s-au dovedit a nu fi corespuns liniei de evoluție a limbii.

Lingvistica actuală, în tendința de a deveni o știință exactă, aptă să prevadă evoluția ulterioară a faptelor, încearcă să deosebească între numeroasele abateri ale limbii contemporane pe acelea care corespund unei tendințe de evoluție a limbii, care au șanse să se extindă, să se generalizeze de cele ce reprezintă o greșeală menită uitării [Graur 1960: 79; Jordan 1956: 11].

³ Ne referim la extinderea sistemului de omonimii al conjugării I asupra celorlalte conjugări.

Conchidem că, dificultatea de a descoperi perspectivele de evoluție ale faptelor lingvistice izolate se atribuie, în primul rând, complexității externe a procesului de evoluție a limbii, proces în care intervin elemente eterogene a căror importanță nu e susceptibilă de o apreciere cantitativă. Evoluția unui anumit fapt lingvistic depinde de factori interni, lingvistici, de relația dintre diferitele elemente ale limbii la un moment dat, și de factori externi, de istoria societății în toată complexitatea ei, de evoluția economică, culturală, politică.

BIBLIOGRAFIE

- Avram 1987: Mioara Avram, *Probleme ale exprimării corecte*, București, Editura Academiei, 1987.
- Bally 1909: Charles Bally, *Traité de stylistique française*, Vol. I, Paris, Librairie C. Klincksieck, 1909.
- Benveniste 1974: Émile Benveniste, *Problèmes de linguistique générale*, II, Paris, Édition Gallimard, 1974.
- Benveniste(1974) 2000: Émile Benveniste, *Probleme de lingvistică generală*, vol. I, București, Editura Universitat, (1974) 2000.
- Berceanu-Barbu 1971: B. Berceanu-Barbu, *Sistemul gramatical al limbii române*, București, Editura Științifică, 1971.
- Calvet 2013: Louis-Jean Calvet, *La sociolinguistique*, (8e édition), Collection: Que sais-je ?, 2013.
- Chomsky 2006: Noam Chomsky, *Language and mind*, ediția a III-a, New York, Cambridge, University Pres, 2006.
- Ciobanu 1970: Fulvia Ciobanu & Lidia Sfirlea, *Cum scriem cum pronunțăm corect*, București, Editura Științifică, 1970.
- Condrea 2019: Irina Condrea, „Între normă și abatere”, în „Limba Română. Revistă de știință și cultură”, XXIX(3), 2019, pp. 299-305.
- Coteanu 1962: Ion Coteanu, „Structura silistică a limbii”, în „Limba română”, XI, nr.4, 1962.
- Dănăilă 1963: Ion Dănăilă, „Note despre conceptul de «normă lingvistică»”, în „Limba română”, XII(4), 1963, pp. 1-10.
- Eco (1993), 2002: Umberto Eco, *În căutarea limbii perfecte*, traducere din limba italiană de Dragoș Cojocaru, Iași, Editura Polirom, (1993), 2002.
- Fînaru 2015: Dorel Fînaru, *Lingvistica limbilor lumii*, Iași, Institutul European, 2015.
- Graur 1960: Alexandru Graur, *Studii de lingvistică generală*, București, Editura Academiei R.P.R., 1960.
- Greimas (1970) 1975: Algirdas Julien Greimas, *Despre sens*, traducere de Maria Carпов, București, Editura Univers, (1970) 1975.
- Gruică 1998: G. Gruică, *Gramatica normativă*, Cluj-Napoca, Editura Dacia, 1998.
- Guiraud 1968: Pierre Guiraud, in A. Martinet, *Le langage*, série *Encyclopédie de la Pléiade*, 25, Paris, Gallimard, 1968.
- Iordan 1943: Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor”*, Iași, Institutul de Arte Grafice Alexandru A. Țerek, Mirzescu, 1943.
- Iordan 1956: Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, București, Editura Ministerul Învățământului, 1956.
- Rosetti 1946: Alexandru Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. III, București, Editura Științifică, 1946.
- Rosetti, 1954: Alexandru Rosetti, *Înfluența limbilor slave meridionale asupra limbii române*, București, Editura Academiei R.P.R., 1954.
- Saussure 1998: Ferdinand de Saussure, *Curs de lingvistică generală*, traducere de Irina Izverna Tarabac, București, Editura Polirom, 1998.
- Trandafir 1982: Gh. D. Trandafir, *Probleme controversate de gramatică a limbii române actuale*, Craiova, Editura Scrisul românesc, 1982.

- Uritescu 1986: Dorin N. Uritescu & Rodica Uță-Uritescu, *Aspecte ortografice controversate*, București, 1986.
- Whitney 1971: William Dwight Whitney, *Whitney on language; selected writings of William Dwight Whitney*, in Michael Silverstein (editor), Massachusetts, The MIT Press, Cambridge, 1971.
- Whorf (1956) 1995: Benjamin Lee Whorf, *Language, thought, and reality: selected writings of Benjamin Lee Whorf*, Massachusetts, The MIT Press, Cambridge, (1956) 1995.

Dicționare:

- DEX'09, *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, Editura Univers Enciclopedic Gold, 2009.
- DSL 2005: *Dicționarul de științe ale limbii*, coord. Adela Bidu-Vrânceanu, București, Editura Nemira, 2005.
- MDA 2010: *Micul dicționar academic*, ediția a II-a. București, Editura Univers Enciclopedic, 2010.

